

MARXISTICKO-LENINSKÁ TEÓRIA SOCIALISTICKÉHO SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

(Aktuálne filozoficko-metodologické problémy)

DIŇO GÄRDEV, Ústav filozofie BAV, Sofia

RAISA KOPSOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Závažnou aktuálnou otázkou, v ktorej sa odrážajú a koncentrujú tak súčasné úspechy, ako aj problémy výstavby socialistickej spoločnosti, je problematika človeka, konkrétne najmä otázka socialistickej kvality jeho vedomia. No práve v tejto súvislosti — nech to znie akokoľvek paradoxne — možno dnes jednoznačne konštatovať, že teória socialistického spoločenského vedomia značne zaostáva za jeho konkrétno-historickým vývinom. Hoci sa o tejto problematike veľa hovorí, zatiaľ ešte nejestvuje ucelená teória, ktorá by vystihovala podstatu, zákonitosti a vývinové etapy socialistického spoločenského vedomia. Z kvalitatívneho, ale aj kvantitatívneho hľadiska nedostatočné teoretické spracovanie tejto problematiky vytvára značné ťažkosti v realizácii praktickej činnosti, spojenej s formovaním a potrebným rozvojom socialistického vedomia širokých ľudových mas, teda v správnom zameraní ideologicko-výchovného pôsobenia.

Nie je ľahké vysvetliť príčiny tejto situácie. V ostatných rokoch prudko vzrástol počet prác, v ktorých sa skúma duchovný život socialistickej spoločnosti a v tejto tematickej oblasti sa už dosiahli významné vedecké výsledky. To sa však nevzťahuje na skúmanie socialistického spoločenského vedomia. O tejto problematike jestvuje iba niekoľko málo prác, pravda, ak nerátame viaceré štúdie a články, ktoré sú vlastne iba akýmsi torzom. Často trpia tézovitou a nezriedka aj deklarativnosťou predkladaných záverov. Celkove z doterajších výsledkov spracovania danej problematiky vyplýva, že pri všestrannom skúmaní vzniku, formovania a rozvoja socialistického spoločenského vedomia treba predovšetkým riešiť viaceré základné filozoficko-metodologické otázky.

Prvý okruh filozoficko-metodologických otázok, ktoré treba v danej súvislosti riešiť, súvisí s *vymedzením obsahu* kategórií „socialistické spoločenské vedomie“ a „socialistické spoločenské bytie“. Tieto kľúčové filozofické kategórie sa doteraz v podstate nestali predmetom špeciálneho skúmania. Dokonca aj uvedenie fundovanej charakteristiky týchto kategórií, ktorá by metodicky a obsahovo vyhovovala, je na základe doterajších prác nefahkým problémom.

Klasici marxizmu-leninizmu nám v tomto smere zanechali obrovské teoretické dedičstvo. Ich viaceré formulácie vzťahujúce sa na povahu spoločenského vedomia a spoločenského bytia doteraz v ničom nestratili svoj význam aj pre rozvíjanie marxisticko-leninského učenia o socialistickej spoločnosti. No nepostačujú na to, aby vysvetlili špecifikum kategórií „socialistické spoločenské bytie“ a „socialistické spoločenské vedomie“. Preto je potrebné,

vychádzajúc z najvšeobecnejších vymedzení spoločenského bytia a spoločenského vedomia vôbec, prejsť k operacionalizácii a konkretizácii týchto kategórií z hľadiska teórie socialistického spoločenského vedomia. V tejto súvislosti vzniká hneď otázka, či treba popri jestvujúcich vymedzeniach kategórií spoločenského bytia a spoločenského vedomia, ako ich nachádzame u klasikov marxizmu-leninizmu, konštituovať aj iné pojmy, ktoré by vyjadrovali konkretizáciu kategórií spoločenské bytie a spoločenské vedomie na úrovni konkrétnej spoločensko-ekonomickej formácie, resp. aj jej jednotlivých fáz, ako je to zrejme potrebné v prípade komunistickej formácie. Na túto otázku možno odpovedať jednoznačne: je to nielen potrebné, ale aj nevyhnutné. Nijako to neznamená zriekanie sa klasického teoretického dedičstva K. Marxa, F. Engelsa a V. I. Lenina. Ako je známe, kategórie spoločenské bytie a spoločenské vedomie majú maximálne všeobecný charakter, a teda nevystihujú *špecifikum* rozvoja spoločenského bytia a vedomia v rôznych spoločensko-ekonomických formáciách. Preto z teoretických aj praktických dôvodov treba zaviesť menej všeobecné pojmy, ktoré by bolo možné používať na úrovni jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií a ich zákonitých vývinových etáp.

Kategória spoločnosť abstrahuje od špecifika jednotlivých formácií. Predmetom analýzy z hľadiska tejto kategórie sú najvšeobecnejšie invariantné znaky spoločnosti vôbec. Podobný status majú aj kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Ako vyplýva z dejín, spoločenský vývin prebieha podľa striktných zákonov a realizuje sa v konkrétno-historicky sformovaných formáciách. Aby bolo možné charakterizovať tento zákonitý vývinový proces, treba vytvoriť konceptuálny aparát, ktorý by s dostatočnou komplexnosťou vystihoval špecifikum spoločenského bytia a spoločenského vedomia rôznych spoločensko-ekonomických formácií. Bol by to významný príspevok k hlbšiemu chápaniu vývinu dejín. Žiaľ, stále ešte nie sú náležito rozpracované také kategórie ako prvotnopospolné, otrokárske, feudálne, kapitalistické a socialistické spoločenské bytie a spoločenské vedomie. Pomocou týchto kategórií by sa oveľa exaktnejšie a hlbšie odhalila dialektika materiálnych a duchovných procesov v týchto formáciách, špecifikovali by sa aj historické typy spoločenského vedomia. Je to dôležité aj z toho hľadiska, že doteraz sa typológia spoločenského vedomia rozpracúva prevažne z logického a nie z historického aspektu, dostatočne sa na to nevyužíva ani obrovský materiál obsiahnutý v rôznych pamätníkoch vedy a kultúry, ktoré v istých smeroch zobrazujú reálnu, živú históriu spoločenského vedomia.

Uvedené svedčí o tom, že dozrela potreba hlbšieho, dôkladnejšieho preskúmania kategórií socialistického spoločenského bytia a vedomia. Akékoľvek odmietanie alebo podceňovanie tejto úlohy je výrazom spoločensky škodlivého podliehania živelnosti priebehu spoločenských procesov. Jestvujúca teoretická neujasnenosť tejto problematiky v nijakom prípade neufahčuje správnu orientáciu našej spoločenskej praxe, ktorá je nútená intenzívne a premyslene sa zamerať na odstraňovanie, prekonávanie negatívnych javov vo vedomí a správaní ľudí, v celom ich spôsobe života. Preto už pri pokusoch o vymedzenie socialistického spoločenského vedomia treba mať na mysli úzku spätosť rozpracúvania závažných teoretických problémov s praktickými otázkami výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

S víťazstvom socialistickej revolúcie nastáva kvalitatívne nová etapa v historickom vývine spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Hlbšie vysvet-

lenie tohto revolučného skoku by malo poskytovať práve rozpracovanie kategórií socialistické spoločenské bytie a socialistické spoločenské vedomie. Hoci sú tieto pojmy v našej spoločenskovednej literatúre dosť frekventované, vymedzenie ich obsahu nie je dosiaľ uspokojivé. Podľa nášho názoru socialistické spoločenské bytie — to je socialistický spôsob výroby s jeho dvoma stránkami: výrobnými silami a výrobnými vzťahmi. Socialistické spoločenské vedomie je subjektívnym odrazom konkrétne-historického vývinu socialistického spoločenského bytia vo forme politického, právneho, mravného, estetického, ateistického, vedeckého a filozofického vedomia. Pri vymedzení týchto kategórií ide predovšetkým o to, aby sa vystihol ich vzájomný vzťah, zistilo sa, čo je v tomto vzťahu prvé, určujúce a čo druhé, určované. Tento metodologický princíp tvorí východisko aj pre skúmanie socialistického spoločenského vedomia.

Závažný metodologický význam má otázka *obsahu* socialistického spoločenského vedomia. Čo tam vlastne patrí a čo nie? Predovšetkým treba zodpovedať otázku, či súčasťou obsahu socialistického spoločenského vedomia je aj náboženské vedomie, či doň patria rôzne negatívne javy, buržoázne prežitky a pod. Ďalej by bolo potrebné analyzovať vzájomné vzťahy týchto fenoménov a socialistického spoločenského vedomia. V novej odbornej literatúre nachádzame rôzne riešenia tejto problematiky. Niektorí autori spomenuté javy v plnom rozsahu zahŕňajú do obsahu socialistického spoločenského vedomia, iní zasa nie. Domnievame sa, že pre adekvátne riešenie danej otázky je potrebné zaviesť niekoľko nových pojmov, ktoré umožnia hlbšie pochopiť dialektiku duchovných procesov v socialistickej spoločnosti. Predovšetkým ide o to, že treba používať a rozlišovať kategórie „spoločenské vedomie socialistickej spoločnosti“ a „socialistické spoločenské vedomie“. Prvá kategória je obsahovo heterogénnejšia, širšia, zahŕňa všetky ideálne javy, aj kvalitatívne odlišné, ktoré sa v tej či inej miere prejavujú v konkrétnej etape vývinu socialistického spoločenského vedomia. Poznávací význam kategórie „socialistické spoločenské vedomie“ je odlišný. Patria sem iba také idey, názory, predstavy, princípy, normy, city, postoje atď., ktoré sú odrazom socialistického spoločenského bytia a *majú socialistickú povahu* (kvalitu). Akékoľvek iné vysvetlenie by viedlo k nesprávnym teoretickým záverom a negatívnym praktickým dôsledkom. Túto otázku vysvetlíme podrobnejšie.

Spoločenské vedomie socialistickej spoločnosti na danom stupni svojho historického vývinu nemá ešte na všetkých úrovniach a vo všetkých svojich prejavoch jednoznačne socialistickú kvalitu. Je to zložitý, protirečivý jav, v ktorom neustále prebieha boj medzi prevládajúcimi socialistickými formami (socialistickým vedomím) a rôznymi prejavmi nesocialistickej ideológie a psychológie, ktoré nie sú v súlade s podstatou socializmu, s jeho základnými princípmi a normami. Ako je známe, vo vedomí príslušníkov socialistickej spoločnosti, ktorého hlavný obsah tvorí socialistické vedomie, sa vyskytujú tak prvky buržoáznej a maloburžoáznej ideológie a psychológie, oživované ideologickým pôsobením dnešného kapitalistického sveta, malomeštiacke ilúzie a predsudky, ako aj rôzne prežitky (náboženské, nacionalistické a pod.) a retardačné tradície z minulosti. Väčšina v súčasnosti existujúcich negatívnych javov vo sfére spoločenského vedomia je dedičstvom minulosti. No rôzne nesocialistické javy vznikajú aj v priebehu socialistickej výstavby. Analýza ich objektívnych aj subjektívnych príčin tvorí osobitný problém, ktorým sa tu nemôžeme zaoberať. Konštatujeme iba to, že tieto javy sa nijako nezhodujú s najhlbšou pod-

statou socialistického vedomia, a preto ich nemožno zahŕňať do jeho obsahu. No keďže existujú, rozhodne ich nemožno vylúčiť z obsahu vedomia socialistickej spoločnosti, kde sa prejavujú najmä na úrovni každodenného vedomia a sociálnej psychiky, ako aj za hranicami spoločenského vedomia — v individuálnom vedomí. Hoci v socialistickej spoločnosti nejestvujú antagonisticke triedy, zachováva sa aj tu sociálno-triedna štruktúra. Jestvujúca diferenciácia socialistickej spoločnosti sa nevyhnutne prejavuje aj v rôznej úrovni socialistického vedomia. S napredovaním spoločnosti ku komunizmu sa spoločenské vedomie postupne zbavuje prežitkov minulosti a stále viac a plnšie bude zodpovedať objektívnej logike stavu a perspektív socialistickej výstavby.

V marxisticko-leninskej teórii socialistického spoločenského vedomia a spoločenského bytia má ústredné miesto otázka ich vzťahov s takými kategóriami, ako sú základňa a nadstavba, materiálny a duchovný život spoločnosti, duchovná kultúra. Niet sporu o tom, že poznanie ich spoločných čŕt a rozdielov je zásadne dôležité pre odhalenie dialektiky materiálneho a duchovného života socialistickej spoločnosti. Riešenie tejto otázky má kľúčový význam aj pre formovanie ucelenej vedeckej teórie socialistického spoločenského vedomia. No napriek tomu sa tejto problematike nevenuje patričná pozornosť, azda zo zotrvačnosti ešte prevláda (najmä v učebnicovej literatúre) stará tradícia sto-tožňovania spoločenského vedomia s duchovným životom spoločnosti. Nevšimavý postoj k ich rozdielom neumožňuje potom správne vysvetliť dôležité stránky historického vývinu sociálneho systému. Nie sú zriedkavé ani prípady, keď sa kategórie „duchovná kultúra“, „duchovný život“ a „spoločenské vedomie“ používajú ako synonymá. Taký prístup znemožňuje rešpektovať špecifiká týchto kategórií a nezodpovedá ani elementárnej logike vedeckého skúmania. V tejto súvislosti treba konštatovať, že najmä v sovietskej filozofickej literatúre nachádzame v posledných rokoch viaceré podnety na riešenie tejto problematiky. Pomerne hlboko sa tu preskúmali rozdiely medzi duchovným životom spoločnosti a spoločenským vedomím, sformulovali sa kritériá na rozlišovanie duchovnej kultúry na jednej strane a duchovného života a spoločenského vedomia na strane druhej. No všetko sú to ešte iba základy, začiatky skúmania duchovného života ako špecifického sociálneho fenoménu. Nestačí, pochopiť, iba konštatovať, že svojím rozsahom pojem duchovný život je širší než pojem spoločenské vedomie. Úlohou je presne diferencovať a definovať tieto kategórie, určiť ich špecifické miesto v kategoriálnom systéme historického materializmu.

Z metodologických a logických dôvodov vystupuje taktiež naliehavosť rozpracovania otázky vzájomného vzťahu medzi socialistickým spoločenským bytím a ekonomickou základňou socializmu. Nie sú zriedkavé prípady, keď sa spoločenské bytie redukuje na ekonomickú základňu, čo nie je korektné z poznávacieho hľadiska. Napriek tomu, že takýto postup a také „riešenie“ boli už dávnejšie podrobené fundovanej odbornej kritike, niektorí autori na ňom naďalej trvajú. Redukovanie socialistického spoločenského bytia na ekonomickú základňu znemožňuje správne vysvetliť viaceré procesy konkrétno-historického vývinu socialistického spoločenského vedomia. Ide o to, že zástancovia takého riešenia bez zvláštneho dôvodu z komplexu socialistického spôsobu výroby vyčleňujú a berú do úvahy iba jednu jeho stránku — výrobné vzťahy, ktoré vyhlasujú za spoločenské bytie. Na tomto základe potom obsah socialistického spoločenského vedomia redukovujú iba na ideológiu a spoločenskú psychiku

a vylučujú z neho napr. komplex vedeckých (konkrétne prírodovedných) poznatkov. Tento názor z logického a praktického hľadiska nepokladáme za odôvodnený, lebo okrem iného neumožňuje odhaliť mechanizmus formovania a rozvíjania socialistického spoločenského vedomia.

Otvorené zatiaľ zostávajú aj niektoré podstatné otázky vzájomného vzťahu nadstavby a socialistického spoločenského vedomia. V tomto smere treba predovšetkým určiť, aké miesto majú jedny a tie isté formy spoločenského vedomia, ktoré vytvárajú jeho štruktúru a tvoria obsah ideologickej zložky nadstavby (politické, právne, mravné, estetické, ateistické a filozofické vedomie). Potom treba preskúmať interakciu medzi zákonmi fungovania spoločenského vedomia a nadstavby.

Druhou závažnou metodologickou otázkou je otázka *vývinových etáp* socialistického spoločenského vedomia. V súčasnej literatúre nenájdeme jednoznačnú odpoveď na túto otázku. Navrhujú sa rôzne periodizácie, ktorým chýba najmä presvedčivé zdôvodnenie objektívnosti použitých kritérií. Závažným problémom je teda najmä upresnenie kritéria, pomocou ktorého sa robí periodizácia konkrétneho-historického vývinu socialistického spoločenského vedomia. Toto kritérium má byť dostatočne objektívne, aby umožnilo čo najpresnejšie vymedziť vývinové etapy socialistického vedomia. Domnievame sa, že sa treba opierať o také historické udalosti, ktoré znamenajú kvalitatívne novú etapu v rozvoji spoločenského vedomia. Podľa našej mienky na riešenie tejto závažnej metodologickej otázky treba využiť dve kritériá — všeobecno-historické a konkrétne-historické. Prvé kritérium by poslúžilo na charakteristiku osobitností vzniku a vývinu socialistického spoločenského vedomia v celostvetovom meradle. Z hľadiska takého makropohľadu ide o dve veľké vývinové obdobia — *pred* a *po* víťazstve socialistickej revolúcie. Každé z týchto období sa vyznačuje svojimi charakteristickými črtami. Len na tomto základe možno zistiť kvalitatívne osobitosti rôznych všeobecnohistorických etáp v rozvoji socialistického spoločenského vedomia. Konkrétne-historický prístup súvisí zasa s periodizáciou jeho vývinových zmien po víťazstve socializmu a v rámci jednej krajiny.

Napríklad vývin socialistického spoločenského vedomia v historickom období po víťazstve socialistickej revolúcie možno rozdeliť do dvoch hlavných etáp: prechod od kapitalizmu k socializmu, socialistické spoločenské vedomie prechodného obdobia a spoločenské vedomie vyspelej socialistickej spoločnosti. Potom treba riešiť dve základné metodologické otázky. Prvá súvisí so skúmaním kvalitatívnej špecifickosti každej etapy po víťazstve proletárskej revolúcie. Cieľom je nielen ukázať historické hranice tej-ktorej etapy, ale aj kvalitatívne odlišnosti rôznych etáp. Bez riešenia tejto otázky stráca periodizácia socialistického spoločenského vedomia zmysel, lebo neprináša nič nové. Druhá metodologická otázka sa spája so skúmaním zákonitého prechodu jednej etapy do druhej. Premena jedného typu spoločenského vedomia na iný, vyšší typ je teoreticky aj prakticky jasná. S víťazstvom sociálnej revolúcie nastáva podstatný obrat v duchovnej sfére určitej spoločensko-ekonomickej formácie. V dôsledku toho postupne vzniká nový typ spoločenského vedomia. Avšak podrobnosti tejto premeny, jej objektívny a zákonitý charakter zatiaľ nie sú dostatočne preskúmané. Vzniká tak komplikovaná situácia, keď treba charakterizovať prechod jednej etapy do druhej v rámci konkrétneho typu spoločenského vedomia (buržoázneho, socialistického a pod.). Ak sa taký prechod uskutočnil,

má zákonitý charakter a teda treba zistiť, aké sú to zákonitosti. V opačnom prípade subjektívny faktor nemôže realizovať vedecké riadenie takých procesov.

Napríklad prechod od socialistického ku komunistickému spoločenskému vedomiu sa charakterizuje ako zákonitý, no nedostatočne sa vysvetľuje, konkrétne ktorými objektívnymi zákonmi sa riadi tento historický prechod. Nepochybne, že bez riešenia tohto závažného metodologického problému nemožno vedecky odpovedať na otázku vnútornej dynamiky fungovania a rozvoja socialistického spoločenského vedomia a jeho postupnej premeny na vedomie komunistické.

V súvislosti s vymedzením *štruktúry* socialistického spoločenského vedomia treba riešiť celý komplex metodologických otázok. Ak by sme riešili túto problematiku podľa analógie s rozpracovaním štruktúry spoločenského vedomia vôbec, potom by sa dali riešiť niektoré problémy pomerne ľahko. Vo filozofickej literatúre sa ustálili dva prístupy k skúmaniu štruktúry spoločenského vedomia vôbec, a to gnozeologický a sociologický; z nich vychádzajúc sa určujú jeho rôzne štruktúrne komponenty. Tieto dva prístupy sú funkčné aj pre analýzu štruktúry socialistického spoločenského vedomia. Tak napríklad gnozeologické kritérium umožňuje odhaliť štruktúru socialistického vedomia, vychádzajúc z objektu odrazu. Z tohto aspektu tvorí jeho štruktúru politické, právne, mravné, estetické, ateistické, vedecké a filozofické vedomie. No pri takom prístupe zostáva otvorenou otázka, prečo sa filozofia, ktorá je vedeckým vedomím, vyčleňuje ako samostatná forma. Je zrejmé, že pri takom prístupe sa v skutočnosti štruktúra ideologickej zložky nadstavby jednoducho prenáša na spoločenské vedomie, ktorého komponenty sa usporadúvajú podľa ich „vzdialenosti“ od ekonomickej základne, čo z metodologického hľadiska nie je opodstatnené. Tento nedostatok je zvlášť zrejmy, ak sa na vystihnutie štruktúry spoločenského vedomia používa genetický prístup. Je zrejmé, že predstava o postupnom historickom vzniku jednotlivých foriem spoločenského vedomia (že napr. mravné vedomie je staršie ako právne alebo politické) nestačí na vymedzenie ich miesta a významu v štruktúre napr. spoločenského vedomia socialistickej spoločnosti.

Ak sa za východisko skúmania štruktúry spoločenského vedomia použije stupeň odrazu prírodnej a spoločenskej skutočnosti, vtedy ide o dva komponenty spoločenského vedomia — teoretický a empirický. No ani tento prístup nedáva úplnú odpoveď na otázku štruktúry socialistického spoločenského vedomia. Podľa našej mylenky správna odpoveď na túto otázku sa spája s odhalením najabstraktnejšej, tzv. *bazálnej štruktúry* socialistického spoločenského vedomia. Je to štruktúra, ktorá zostáva invariantnou nezávisle od konkrétno-historickej realizácie socialistického spoločenského vedomia. Táto štruktúra poskytuje možnosť realizovať synchronnu a diachronnu analýzu jeho vývinu tak pokiaľ ide o formu, ako aj obsah danej kategórie. Bazálna štruktúra umožňuje vyčleniť komponenty rôznych podsystémov socialistického spoločenského vedomia, čo má nielen veľký teoretický, ale aj praktický význam. Podľa našej mylenky bazálna štruktúra socialistického spoločenského vedomia obsahuje tri základné komponenty — vedecké, normatívno-hodnotové a praktické vedomie. Každý z týchto komponentov sa vyznačuje vlastnou špecifickou invariantnou štruktúrou, ktorá je nositeľom jeho kvalitatívnej špecifickosti. Ich štúdium tvorí dôležitý prvok všestrannej analýzy socialistického spoločenského vedomia, pretože umožňuje odhaliť mechanizmus jeho formovania a rozvoja. V tejto

súvislosti je dôležité preskúmať najmä funkčné závislosti medzi vedou a ideológiou, vedou a praktickým vedomím, medzi ideológiou a sociálnou psychikou a iné. Táto analýza umožní odhaliť zákonité súvislosti a vzájomné vzťahy medzi jednotlivými zložkami socialistického spoločenského vedomia, určiť ich miesto a funkciu v duchovnom živote spoločnosti. Znalosť ich špecifických charakteristík má taktiež významnú úlohu v boji s rôznymi prejavmi nesocialistického vedomia v našej spoločnosti.

Ďalšia metodologicky významná otázka súvisí s odhalením *systému zákonov*, ktoré sa prejavujú v konkrétno-historickom vývine spoločenského vedomia v podmienkach socializmu. Uspokojivé riešenie tejto problematiky pokladáme za jednu z podstatných podmienok pre vytvorenie ucelenej marxisticko-leninskej teórie socialistického spoločenského vedomia. O tomto probléme sa vo vedeckej literatúre hovorí dosť všeobecne. Vyslovujú sa rôzne názory, ktoré sa však nedotýkajú základných otázok súvisiacich s odhalením systému zákonov. Pri pokusoch o riešenie tejto problematiky sa robia aj rôzne logické chyby. Veľmi často sa zákony rozvoja spoločenského vedomia vôbec stotožňujú so zákonmi socialistického spoločenského vedomia, čo nie je prípustné ani z teoretických, ani z praktických dôvodov. Príliš malá pozornosť sa venuje odhaleniu špecifických zákonov charakteristických pre socialistické spoločenské vedomie. Nevenuje sa pozornosť rozdielu medzi všeobecnými a špecifickými zákonmi jeho konkrétno-historického vývinu, čo vytvára značné teoretické ťažkosti pre odhalenie dialektiky duchovných procesov. Nie vždy sa berie do úvahy relatívna samostatnosť pôsobenia špecifických zákonitostí vo vzťahu k všeobecným zákonom. Ide o to, že ak sa nerešpektuje relatívna samostatnosť špecifických zákonov daného typu spoločenského vedomia, nemožno potom vysvetliť ani konkrétno-historický mechanizmus jeho formovania, fungovania a zmeny.

Formovanie teórie o zákonoch socialistického vedomia sa úzko spája so skúmaním mechanizmu pôsobenia a využívania jednotlivých zákonov. V tejto súvislosti treba definovať a čo najúplnejšie charakterizovať „mechanizmus pôsobenia“ zákonov socialistického spoločenského vedomia. Na druhom mieste stojí potreba zachytiť obsah „mechanizmov využívania“ zákonov socialistického spoločenského vedomia. Na treťom mieste je potom úloha preskúmať spoločné znaky a rozdiely medzi „mechanizmom pôsobenia“ a „mechanizmom využívania“ zákonov, ktoré sa prejavujú v historickom vývine socialistického spoločenského vedomia.

Takmer vôbec nie sú rozpracované *otázky formovania* socialistického spoločenského vedomia. Teória mravnej, estetickej a ateistickej výchovy túto problematiku ešte nerieši. Dnes sa viac ako kedykoľvek predtým pociťuje potreba vytvoriť ucelenú teóriu riadenia, formovania a rozvoja socialistického spoločenského vedomia. Riešenie tejto úlohy predpokladá predovšetkým analýzu týchto dôležitých metodologických problémov: predmet teórie vedeckého riadenia duchovných procesov, vymedzenie jej špecifickosti vzhľadom na riadenie iných sfér sociálnej skutočnosti, vymedzenie jej obsahovej náplne a pod. Prakticky aj teoreticky veľmi významná je otázka princípov, uplatňovaných v riadení procesov formovania a rozvoja socialistického spoločenského vedomia. Osobitnú pozornosť si zasluží problém metód, konkrétnych postupov, ktoré sa majú v tomto smere využívať. Prvoradý význam tu má ich systematizácia a určenie ich úlohy v usmerňovaní vývinu spoločenského vedomia. Súčasne treba

zistiť úlohu sociálnopsychologických mechanizmov pri riadení socialistického spoločenského vedomia.

V súvislosti s rozpracúvaním problematiky formovania socialistického spoločenského vedomia vystupuje do popredia taktiež potreba venovať väčšiu pozornosť aj tým mechanizmom, prostredníctvom ktorých socialistické vedomie usmerňuje praktickú činnosť ľudí, určitým spôsobom reguluje ich správanie a konanie. Preto je jednou z dôležitých stránok skúmania socialistického vedomia odhalenie zákonitostí, mechanizmov a podmienok pôsobenia jeho jednotlivých zložiek na sociálnu aktivitu tried, sociálnych skupín a iných spoločenských skupín, ako aj jednotlivcov, zistenie špecifickosti fungovania spoločenského vedomia na úrovni rôznych subjektov, nositeľov vedomia. Podstatnou charakteristikou formovania a rozvíjania socialistického vedomia je to, že jeho nositelia sa aktívne podieľajú na riadení štátnych a spoločenských záležitostí, že sú nielen realizátormi budovania socialistickej spoločnosti, ale aj spolurozhodujú o cieľoch a konkrétnom priebehu hospodárskej a kultúrnej výstavby.

Tieto problémy predstavujú závažné a aktuálne otázky teórie socialistického spoločenského vedomia. Širší bádateľský záujem a vecná výmena názorov na jednotlivé otázky iste podnietia jej ucelené vypracovanie.